

שיעור ארבעה עשר

זמן בדיקת חמץ - דין 'זריזין'

בגמרא (ד ע"א):

והשתא דקיימא לן דלכולי עלמא אור אורתא הוא. מכדי, בין לרבי יהודה ובין לרבי מאיר חמץ אינו אסור אלא משש שעות ולמעלה, ונבדוק בשית! וכי תימא: זריזין מקדימין למצות – נבדוק מצפרא! דכתיב: "וביום השמיני ימול בשר ערלתו" (ויקרא יב, ג) ותניא: כל היום כולו כשר למילה, אלא שזריזין מקדימין למצות. שנאמר "וישכם אברהם בבקר" (בראשית כב, ג) – אמר רב נחמן בר יצחק: בשעה שבני אדם מצויין בבתיהם, ואור הנר יפה לבדיקה.

הראשונים דנים, האם בדברי רב נחמן יש שני נימוקים לכך שהבדיקה נעשית בלילה, או נימוק אחד.

הר"ן (א ע"ב) כותב:

בשעה שבני אדם מצויין בבתיהן. דהיינו בלילה ואיכא אור הנר שדרך בני אדם להשתמש בו בלילה שהוא יפה לבדיקה בהם יותר מאור החמה.

ומשמע שהעניין היחיד שיש הוא "אור הנר", והוא עיקר הטעם – שיש לבדוק בנר. ומש"כ "שבנ"א מצויין בבתיהן" היינו רק לומר שדרכם להשתמש בו בלילה שבשעה זו נמצאים בבתיהן, כלומר שבשעה זו הנר מצוי. אך יש רק שיקול אחד, והוא – הנר.

אם כן, לדברי הר"ן, שיעור דברי הגמ' כך הוא: מכיוון שחכמים רצו שיבדוק לאור הנר, לכן תיקנו את הבדיקה בלילה, שבשעה זו בנ"א מצויים בבתיהם ודרכם להשתמש בנרות. אך אין הכוונה שהמגמה היא שהבדיקה תהיה בלילה דווקא, אלא שתהיה בנר דווקא ולא באור החמה.

ולכן לפי זה ניתן אף לבדוק ביום לאור הנר. כי בשלב זה הר"ן לא מזכיר שיש עניין דווקא ב"לילה".

וכן יש לדייק בדברי רש"י, שכתב: "ואור הנר יפה לבדיקה – בלילה, אבל ביום מחשיך, ואם תאמר יבדוק לאור היום? הא ילפינן לקמן מחיפוש שמצותו בנר". ורש"י לא התייחס לעניין שבנ"א מצויים בבתיהן. אמנם, בשונה מהר"ן, רש"י מדגיש שצריך לבדוק בלילה דווקא.

בעל המאור (ד ע"א מדפי הרי"ף) כותב, דלא תימא דמש"כ בגמ' לקמן שאין בודקין

לאור החמה היינו לאפוקי יום י"ג, שאין לבדוק בו, אלא הגמ' באה לאפוקי שאם שכח לבדוק בליל י"ד, לא יבדוק ביום י"ד לאור החמה אלא ע"י נר. וא"כ דברי הגמ' מלמדים שאף אם בודק ביום ולא בלילה, יבדוק לאור הנר ולא לאור החמה. ומוכיח מהירושלמי: "לא לאור החמה – וכי יש חמה בלילה? אלא תפתר בשלא בדק, הדא אמרה – אפילו ביום צריך לבדוק לאור הנר".

והרמב"ן במלחמות שם השיג על כך וביאר בדברי הגמ' בסוגיין, שהדגש הוא על הבדיקה בלילה דווקא, משום שבשעה זו בנ"א מצויין בבתייהן ואינם עסוקים בטרדותיהם, וכך לא ישכחו מלבדוק. וזו כוונת הגמ' שבנ"א מצויין בבתייהן.

בחי' מהר"ם חלאווה הולך בדרכו של הרמב"ן וכותב שהטעם שצריך את שני הנימוקים, משום שאם היה רק את הנימוק שבנ"א מצויין בבתייהן – הו"א שאם יקדים ליום י"ג יוכל לבדוק אף ביום, כי יש מרווח זמן ולא חיישינן שישכח. לכן כתבו גם את הטעם שאור הנר יפה לבדיקה בלילה, כדי ללמדנו שא"א לבדוק ביום י"ג אלא דווקא בליל י"ד.

אלא שעתה יש לשאול, מדוע לא סגי בטעם של "אור הנר יפה לבדיקה", הרי די בזה כדי שנדע שהבדיקה דווקא בליל י"ד.

ויש לבאר עפ"ד רבנו דוד, שכותב שבא ללמדנו שאף בדיקת אכסדרה צריכה להיות בלילה, בשעה שבנ"א מצויים בבתייהם.

נ"מ, באדם בטל שאינו עובד, שאם היה רק הטעם שבנ"א מצויים בבתייהם היה יכול לבדוק ביום י"ד, קמ"ל שצריך אור הנר.

ונ"מ הפוכה – בבית אפל, שיוכל לבדוק ביום י"ד, קמ"ל שצריך בלילה כי ביום י"ד יש חשש שישכח.

ולכן כאשר מיירי גם באדם בטל ובבית אפל לכאורה יוכל לבדוק אף ביום י"ד. ויש שכתבו כך.

אך הראב"ד סובר (בהשגות לבעה"מ שם) שמסוגיא דידן מוכח שאף בבית אפל יש עניין לבדוק בלילה, שאור הנר יפה יותר.

אמנם רבנו דוד עצמו כותב ע"ד בעל המאור, שלדבריו הטעם העיקרי לבדיקה בלילה הוא בגלל החשש שמא ישכחו, דרק בלילה מצויים בבתייהם, ולא מצד אור הנר, כי אור הנר כשר אף ביום אם יבדוק לאורו ולא לאור החמה. דהיינו, שאין עניין באור הנר דווקא בלילה, אלא רק יש עניין שהבדיקה תהיה באור הנר ולא באור החמה, ולכן

מצד ה"נר" ניתן לבדוק אף ביום לאורו. והבדיקה בלילה היא רק מטעם שאנשים מצויים בו. ולפ"ז ניתן לבדוק ביום י"ג לאור הנר, דליכא חשש שישכח.

דיוק נוסף מלשונו של הרמב"ן, שכתב שאינו כודק ביום י"ג, ולא התייחס לליל י"ג, ולכאורה לפי סברותיו יש לומר שמותר לבדוק בליל י"ג, מפני שבכך מתקיימים כל הנימוקים.

והנה במ"ב (סי' תלא סק"א) כתב שהבודק בליל י"ג יצא י"ח לדעת רוה"פ, ומ"מ אם רצה להחמיר יחזור ויבדוק בליל י"ד בלא ברכה.

ואם הקדים ובדק יום י"ג לאור הנר – צריך לחזור ולבדוק ליל י"ד כתקנת חכמים. ומ"מ נראה דאין לברך אז בלילה על הבדיקה, דיש פוסקים דבדיעבד יצא בבדיקה ראשונה אכן אם בדק בליל י"ג לאור הנר, שבליילה אור הנר יפה לבדיקה ונזהר היטב שלא להכניס חמץ א"צ לחזור ולבדוק. כן הסכימו רוב אחרונים¹ והרוצה להחמיר על עצמו לחזור ולבדוק – עכ"פ לא יברך אז.

וא"כ, יש צד לומר שלדעת הרמב"ן יוצא י"ח בבדיקה בליל י"ג, שהרי בכך מתקיימים כל הנימוקים שאמר רב נחמן.

הט"ז (סי' תלא סק"ג) מבאר את הצריכותא בשני הטעמים בזה"ל:

ונראה דצריכי תרווייהו, דעכ"פ בעינן שעה מבוררת לקבוע בה בדיקה דהיינו לומר שיש שינוי באותו שעה ויש בה רושם ע"כ הקשה בגמרא דנבדוק בשית שאז יש רושם ושינוי באיסור חמץ דאורייתא ובצפרא יש שינוי מחמת הקדמת זריזים שרגילים בעת ההיא כמו באברהם ובלילה אין שום שינוי אלא בתחלתו שאז דרך אדם לבוא לביתו מבחוץ, אלא דביאת האדם רגיל להיות ב"ה בעוד קצת יום וצריך להמתין עד שהנר מבהיק ע"כ ימתין משעת ביאתו שאז יש שינוי עד הבהקת הנר שהוא הלילה ממש ואותה שעה שימתין יהי' פנוי לגמרי שלא ימשך ביטול הבדיקה מזמן המוגבל דהיינו יש בהן שינוי שהיא סמוך לביאתו תכף דוקא וא"כ שפיר צריכים לתרתי הנך טעמי.

כלומר, שבנ"א באין לבתייהם כבר בתחילת הלילה – בבין השמשות, ולכן צריך את

¹ ובשעה"צ (אות ה): "עולת שבת וחק יעקב והלכות קטנות [מובא בשערי תשובה] והפרי חדש ובגדי ישע והגר"א ומקור חיים וחק יוסף, דלא כב"ח ולבוש וט"ז, והנה מדברי הפרי חדש והגר"א והלכות קטנות וחק יעקב משמע דאפילו לכתחלה יכול לבדוק בליל י"ג לאור הנר, אם רק מתכוין לשם בדיקה, אכן בספר חק יוסף פקפק על זה דאף דמצד הבדיקה אין קפידא בזה, מכל מקום יש למנע מזה, דיפסיד אז הברכה, לפי מה דקיימא לן כהמגן אברהם בסימן תל"ו דהבודק קודם הזמן לא יוכל לברך...".

הטעם שאור הנר יפה, דהיינו דווקא בלילה ממש. ולכן זמן הבדיקה הוא בצאת הכוכבים ממש של ליל י"ד, ולא בליל י"ג או בכל זמן אחר.

וכן כתב בשו"ע הגר"ז בסימן זה בקו"א (אות א, ד"ה ומה שכתב החק יעקב), והוסיף, שאם לא בודק בשעה זו הרי הוא עבריין, כי עובר על תקנת חכמים, וז"ל: "אבל כאן אם אינו בודק בתחילת הלילה ראוי לקרותו עבריין שעבר על תקנת חז"ל לפי דעת הפוסקים הנ"ל".

ונפקא מינה: שלדעת הגר"ז שם יש לבדוק את החמץ ואח"כ להתפלל ערבית, ולא אמרינן דתדיר קודם, משום דבדיקת החמץ היא מצוה עוברת לשיטתו. אמנם במ"ב חלק על כך וסבר דתדיר קודם משום שהוא לשיטתו שאפשר לבדוק אף בליל י"ג ושכן דעת רזה"פ.

קיי"ל (סי' תלא סע"ב) שאין ללמוד תורה בזמן הבדיקה, ולרמ"א (שם) אף אם התחיל קודם לכן – פוסק (והשו"ע חולק). ומקשה הר"י מליסא במקו"ח (סק"ב), היכן מצאנו איסור ללמוד תורה לפני זמן מצוה, הרי מצינו רק איסור מלאכה או איסור אכילה קודם עשיית המלאכה, וכל האיסור בלימוד תורה הוא לכאורה רק כשכבר התחיל זמן המצוה ולא קודם לכן?

ומיישב לפ"ד הט"ז הנ"ל, שזמן הבדיקה המדויק הוא מיד בצאת הכוכבים, ולכן צריך להפסיק.

ובזה מובן הלשון בגמ' "אמר אביי הילכך, האי צורבא מרבנן לא לפתח בעידינה באורתא דתליסר דנגהי ארבסר, דלמא משכא ליה שמעתיה ואתי לאימונעי ממצוה" – שאביי לומד דין זה מדברי רב נחמן, משום שטעם האיסור ללמוד תורה בזמן זה נובע מאותם נימוקים של רב נחמן.

דעת הטור שאף אם התחיל ללמוד בהיתר – פוסק כשמגיע זמן הבדיקה. וכ"פ הרמ"א כנ"ל. והיכן מצינו כך?

לגבי המבואר במשנה ריש שבת (פ"א מ"ב), דלא ישב אדם לפני הספר קודם תפילת מנחה, כתבו התוס' (ט ע"ב ד"ה ואם התחילו), שאם התחיל באיסור והגיע זמן קיום מצוה דאורייתא – פוסק, ואם הגיע זמן קיום מצוה דרבנן – אינו פוסק. ואם התחיל בהיתר – אפילו אם הגיע זמן מצוה דאורייתא אינו מפסיק.

וא"כ יש להקשות על דברי הטור שכתב שאפילו אם התחיל בהיתר צריך להפסיק, דהא אפילו למצוה דאורייתא א"צ להפסיק, ואפילו כשעוסק בדבר הרשות?

ואף על דעת רבנו יונה שחולק על הטור וסובר שאם התחיל בהיתר אינו פוסק (וכ"פ השו"ע), קשה דלכאורה אפילו אם התחיל באיסור לא יצטרך להפסיק, משום שזו מצוה דרבנן! ?

אך ג"ז מיושב לפ"ד הט"ז, כיוון שעיקר המצוה היא דווקא בתחילת הלילה, ואם יעבור הזמן ייקרא עברייין כמ"ש הגר"ז – לכן מחויב להפסיק בכל גוונא, ולא דמי לשאר מצוות שיכול לקיימם אח"כ ולא יעבור זמנם.²

יש להקשות קצת על דעת הט"ז, שהרי הטעם לדבריו הוא שבכל מקום עניין "זריזין מקדימין למצוות" הוא רק מעלה ואינו נחשב עברייין אם אינו עושה כן, ולכן אם היה רק טעם זה – ודאי שלא היה צריך להפסיק מלימוד תורה, כי בזה אפילו אינו נחשב עצלן, וכ"כ להדיא מהר"ם חלאווה. ולכן הוצרכו לטעמים של רב נחמן כדי ללמדנו שכאן עיקר הזמן הוא בתחילת הלילה.

והנה, בגיליוני הש"ס לר"י ענגיל מובא בשם תשובת הרד"ך, שהגמ' בחגיגה (ז ע"ב) דורשת מהפסוק "יראה לך כל זכורך" דאין נראין חצאין כו' – "סבר רב יוסף למימר: מאן דאית ליה עשרה בנים לא ליסקו האידנא חמשה ולמחר חמשה. אמר ליה אביי: פשיטא, הי מינייהו משוית להו פושעים והי מינייהו משוית להו זריזין" (עי' רש"י שכותב "עצלין" במקום "פושעים", ויש גורסים "שפלים") – הרי שמי שאינו זריז נקרא פושע, ומכאן מוכח שדין זריזין הוא מדאורייתא, וה"ה לעניין בדיקת חמץ. ועוד הביא שם את דברי השד"ח בשם ר"ש קלוגר שכתב כיו"ב [וכן הבין גם מדברי התוס', ע"ש].

ותמוה, שלפי כל הראשונים הנ"ל, שדינו של אביי תלוי דווקא בזה שעיקר זמן הבדיקה בתחילת הלילה, משמע שדין זריזין אינו חמור כ"כ, ודלא כרד"ך וסיעתו דס"ל שגם מדין זריזין אפשר לחייבו להפסיק מלימודו וכו', דהוי דין דאורייתא.

ולכן צ"ל, שלדעת הגר"ז ודעימיה (הט"ז, המקו"ח ועוד), שתלו דין זה בדברי הט"ז שעיקר המצוה היא בתחילת הלילה, יסברו שדין זריזין אינו דין דאורייתא, אלא כהמאירי שזו מעלה בעלמא, שהרי פסוק זה באברהם נאמר קודם מתן תורה, ועוד, שהוא נאמר בדרך של מעלה ולא של חיוב. [והם כנראה יגרסו בגמ' חגיגה "עצלין" כרש"י, או "שפלין", ולא "פושעים"].

² והב"ח מיישב באופ"א את דעת הטור, דאע"ג דהתחיל בהיתר, כיוון שמצווה זו נדירה והיא פעם אחת בשנה – חיישינן יותר שמא ישכח.